

УДК 821=133.1.091"19/20":821.161.2=133.1М.Грушевський

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ЙОГО “ANTHOLOGIE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE” (1921) У БЕЛЬГІЙСЬКИХ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ВИДАННЯХ XX–XXI ст.

Ярема КРАВЕЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

Присутність Михайла Грушевського у французькій культурі датується початком XX ст. (цикл лекцій у Парижі, відгук про драму Еміля Вергарна, паризьке видання 1912 р. тощо). Найвидатнішою працею ученого в галузі українсько-французькомовних літературних взаємин є “Anthologie de la littérature ukrainienne” (1921), за якою французько мовні вчені пізнавали літературну спадщину України від найдавніших часів до XIX ст. Матеріали з видання Українського соціологічного інституту частково використала 1928 р. редакція бельгійсько-французького журналу “La Nerve”, доповнивши їх окремими зразками української літератури другої половини XIX та першого двадцятиріччя XX ст. Два уривки із видання М. Грушевського (“Галицько-Волинський літопис” (фрагмент) та “Похвала святому Володимирі”) передрукували у т. 4а (1993) укладачі бельгійської дванадцятитомової енциклопедії “Patrimoine littéraire européen”. Окремий розділ про М. Грушевського та уривок із його Переднього слова до “Антології” 1921 р. помістив у сарсельській антології української літератури (2004) учений-літературознавець Аркадій Жуковський.

Ключові слова: Михайло Грушевський, французькомовна “Антологія української літератури” (1921) передруки фрагментів, “La Nerve” (1928), бельгійська дванадцятитомова антологія, сарсельська антологія української літератури XI–XX ст., Аркадій Жуковський.

Присутність Михайла Грушевського у французькій культурі датується ще початком XX ст. Відомий факт перебування М. Грушевського в Парижі 1903 р., його виступи в одному із паризьких вишів. Зацікавлені його виступом професори Школи живих східних мов висловили бажання “при викладанні російської мови присвятити один семестр і українській мові”. У 1912 р. в Парижі видано збірник, присвячений Україні, її історичному минулому, культурному життю, народним звичаям, мистецтву та архітектурі. Видання, натхненником і редактором якого був М. Грушевський, викликало великий інтерес у парижан. “Взагалі можна помітити – зазначалося в “Літературно-науковому віснику” (1913, кн. 5), – що великий Париж зацікавився Україною, про її літературу робляться відчити, промови, пісня українська лунає у паризьких салонах й концертах. Анналі, присвячені Україні, розійшлися за один місяць, й преса Європи звернула увагу на ненормальне становище нашої нації”¹.

¹ С. Р., “Французька преса про український період Les Annales des nationalités. Bulletin de l’Union des Nationalités / Numéros consacrés à l’étude de l’Ukraine, ч. 3–4,” *Літературно-науковий вісник* 5 (1913): 380.

Бачимо ще декілька фактів зацікавлення М. Грушевського французькомовними культурами. 1908 р. учений цитував уривок із драми “Зорі” видатного бельгійського письменника Е. Вергарна “Коли хочеш добитися чогось, треба вміти бажати ні на що не вважати” у статті “На українські теми. Ще про культуру і критику”². Знаємо і про окремі згадки М. Грушевського про переклади українських християнських легенд, зроблених Е. Енсом, якого в українську культуру ввів М. Драгоманов розділом “Французький переклад “Катерини” із праці “Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерті””, надрукованій 1890 р. у Львові.

Прізвище М. Грушевського постійно знаходимо у листуванні І. Франка із ученим, особливо стосовно компонування наступних випусків “Літературно-наукового вісника”; зокрема йшлося про кн. Х, де планувалася стаття М. Грушевського про А. Доде (лист від вересня 1899 р., т. 49, с. 138); І. Франко інформував свого адресата про роботу А. Крушельницького над перекладом “кількох дрібних новелок Рітпена” (вересень 1899 р.), про роботу В. Щурата над віршами нобелівського лауреата Р. Сюллі-Прюдома (лист від 30 вересня 1907 р.).

Ще один промовистий факт із зацікавлення ученого французькою літературою. 1902 р. з’явився переклад повісті Г. Флобера “Іродіада”, який зробив М. Грушевський, що залишався понад сімдесят років єдиним перекладом цього твору поки видавництво “Дніпро” 1987 р. не надрукувало український двотомник класика французької літератури.

Найвидатнішою працею ученого в галузі українсько-французьких літературних взаємин можна вважати “*Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu’au milieu du XIX-e siècle*” (Paris, Genève, Prague, 1921) (“Антологію української літератури”), видану за його редакцією Українським соціологічним інститутом. З’явившись наступного року після “Короткої історії України” М. Грушевського, також написаної французькою мовою, вона стала чи не єдиним виданням, за яким франкомовні вчені пізнавали літературну спадщину України, доносили її до широких читацьких кіл.

У передньому слові до книжки, написаному відомим французьким мовознавцем професором Collège de France Антуаном Мее (1866–1936), зазначалося, що ця добірка покаже воодночас як “привабливу оригінальність, інтелектуальну шляхетність давніх творів, так і свіжість, силу зображення літератури нових часів”³. Потреба в такому виданні була і тому, що, як писав французький учений, “література українською мовою мало znana в інших країнах”. Ось чому, пояснював у Передмові до цього видання М. Грушевський, Український соціологічний інститут робить перший крок у цьому напрямі,

² *Літературно-науковий вісник* 44, кн. 10 (1908): 136.

³ Antoine Meillet, “*Avant-propos*,” *Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu’au milieu du XIX-e siècle*, avec un avant-propos de M. A. Meillet, professeur au Collège de France (Paris, Genève, Prague, 1921), V.

пропонуючи читачеві невелику антологію української літератури від окремих зразків давньої української літератури аж до творів Т. Шевченка та його сучасників, “що становлять своєрідну основу для дальшого національного руху”. Завдяки цим творам, вказували укладачі антології, можна буде дістати чітку уяву “про розвиток цієї літератури в різні періоди її історії”.

Михайло Грушевський давав наукове пояснення запропонованої ним періодизації української літератури – літописні джерела, Перше Відродження, народна поезія (ритуальні, історичні пісні та пісні про кохання), література XVIII ст, Друге Відродження, видатні майстри XIX ст. (Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш). Як зазначалося в передмові, Український соціологічний інститут мав намір незадовго дати франкомовному читачеві окреме видання короткої історії української літератури, а також розпочав підготовчу роботу над створенням антології української літератури пізніших часів. Обидва видання також мали вийти за редакцією М. Грушевського⁴.

Через сім років після виходу в світ антології з’явився подвійний (IV–V) випуск бельгійсько-французького літературно-мистецького журналу “La Nerve”, присвячений Україні, в якому повідомлялося, що “наступний номер буде повністю присвячений добірці творів української літератури”. У редакційній статті зазначалося, що хоча Україна досить знана, попередні відомості про неї недостатні, тому “”La Nerve” задумала трохи наблизити своїх читачів до української душі”. Редакція нагадувала, що антологія з переднім словом А. Мее вийшла мізерним тиражем і вже давно неможливо її знайти. Для підготовки окремого українського випуску “La Nerve”, говорилося в кінці номера, “частково будуть використані матеріали з видання Українського соціологічного інституту”⁵. Український номер журналу “La Nerve” (вип. VII), завдяки якому франкомовний читач широко ознайомився з українською літературою другої половини XIX та першого двадцятиріччя XX ст., став логічним завершенням задуму М. Грушевського.

До антології М. Грушевського неодноразово звертався і відомий французький учений-літературознавець Р. Тіссеран, автор численних енциклопедичних статей про українських письменників, праці “Життя одного народу. Україна”. Висвітлюючи розділ про українську літературу та культуру, Р. Тіссеран признавався, що “його (М. Грушевського – Я. К.) праці надзвичайно нам прислужилися під час роботи над частиною цього видання”⁶.

⁴ Про місце цієї антології в контексті українознавчих студій 20–30-х років XX ст. див.: Ярема Кравець, “Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu’au milieu du XIX-e siècle (Paris-Genève-Prague, 1921) за редакцією М. Грушевського в контексті українознавчих студій 20–30-х років XX ст. у франкомовних країнах,” *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.)*. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті (Львів, ???), 206–209.

⁵ *La Nerve. Revue illustrée d’arts et de lettres* 4/5 (1928): 56.

⁶ Roger Tisserand, *La vie d’un peuple. L’Ukraine*, préface de René Pinon (Paris: G.-P. Maisonneuve, 1933), 257.

Два уривки із видання М. Грушевського передрукували у т. 4^а укладачі дванадцятитомової бельгійської енциклопедії “*Patrimoine littéraire européen*”. У тому, що з’явився 1993 р. під гаслом “Середні віки. Від Уралу до Атлантики. Літератури Східної Європи”, був поміщений уривок із Галицько-Волинського літопису – “Похвала князеві Романові” із дублюванням цього ж тексту, здійсненим К. Алавердіаном 1993 р. для т. 4^а, а також “Панегірик святому Володимирі” Іларіона, продубльований текстом авторитетного славіста Л. Леже із видання ученого, датованого 1892 р. Л. Леже належало ще декілька перекладених фрагментів із “Повісті минулих часів” (“Хрещення руського народу”, “Історія Кирила і Мефодія” та “Життя Бориса і Гліба: убивство Бориса”), зроблених 1884 р.

Розділ “Михайло Грушевський” авторства академіка А. Жуковського поміщений у сарсельській антології під рубрикою “Літературна критика”, в якому також подано критичну творчість М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Зерова, а також сучасних критиків – О. Білецького, Ю. Шереха, І. Дзюби, І. Світличного, М. Жулинського та ін.⁷

А. Жуковський подав розлогу розповідь про М. Грушевського, “великого українського історика, водночас організатора наукового життя в Україні, значного провідника суспільного і політичного українського життя, талановитого публіциста і письменника, державного діяча”⁸, побудувавши її за такими розділами: навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету в історика Володимира Антоновича; початок викладацької роботи, а згодом, за рекомендацією В. Антоновича, переїзд до Львова, де розпочав роботу професором новоствореної кафедри історії України (з офіційною назвою “кафедра загальної та східноєвропейської історії”). “Перебування у Львові, що тривало двадцять років (1894–1914), – зазначив А. Жуковський, – стало важливим і дуже продуктивним періодом його життя”⁹. Учений розгорнув бурхливу активність в науково-дослідницькій роботі, викладанні та організації наукового життя (створення “школи історії України”, реорганізація Наукового товариства імені Шевченка, якому він надає аналогічної структури із академіями наук центральної Європи; посада директора секції історії та філософії; незадовго стає президентом (головою) товариства). Під його керівництвом, нагадав А. Жуковський, “ЗНТШ” зайняли належне місце серед слов’янських публікацій.

1898 р. М. Грушевський разом із І. Франком та В. Гнатюком заснував “Літературно-науковий вісник” (“ЛНВ”), важливий літературний, культурний і політичний журнал, в якому він друкував свої власні праці, історичні новели, а також літературознавчі статті. Наслідком наукових пошуків М. Грушевського

⁷ Arkady Joukovsky, “Mykhailo Hrouchevsky (1866–1934),” *Anthologie de la littérature ukrainienne du Xe au XXe siècle* (Paris, Kyiv, 2004), 1091–1100.

⁸ Ibid, 1091.

⁹ Ibid.

став видрук 1898 р. у Львові першого тому його найважливішої праці “Історія України-Руси”, останній том якої з’явився 1937 р. в Києві. У цій праці, зазначив А. Жуковський, “маємо синтез історії України під політико-соціальним, економічним, культурним і релігійним поглядом від найдавніших часів до Гадяцького миру 1658 р.”¹⁰ Ця монументальна “Історія” розглядається “як своєрідна історична енциклопедія України, або ж, за визначенням Андре Мазона, підмурівком українознавчих студій (*la clef de voûte des études ukrainiennes*). Це добре документована праця, в якій, окрім глибокого вивчення різних історичних тем і періодів, маємо дуже широкий і об’єктивний критичний апарат”¹¹.

Подальшу інформацію А. Жуковський зосередив навколо видавничої діяльності М. Грушевського у перше десятиріччя ХХ ст. – “Нарис історії українського народу” (1904), написаний на основі лекцій, читаних у Парижі у квітні-травні попереднього року, що дістав свою українську версію під назвою “Ілюстрована історія України” (1911). А. Жуковський уточнив, що скорочений і перероблений текст цієї праці з назвою “Короткий нарис історії України” з’явився 1920 р. французькою мовою, а далі одержав свої інтерпретації німецькою, англійською, болгарською та чеською мовами.

Особливу увагу автор матеріалу звернув на статтю М. Грушевського “Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов’янства”, яка, як зазначив науковець, “стала дороговказом для усієї української історіографії і може розсіяти двозначності або помилки деяких істориків стосовно оцінки історичного розвитку України”¹².

Наступні абзаци свого Переднього слова А. Жуковський присвятив перебуванню М. Грушевського у Києві, де, користаючи з певної відлиги, спричиненої революцією 1905 р. в Росії, учений заснував українське наукове товариство, переніс туди “ЛНВ”, став редактором журналу “Україна”. Автор статті не оминув і розповіді про арешт М. Грушевського, його висилку до Симбірська, а далі – роки проведені в Казані та Москві; окремим абзацом була окреслена політична діяльність ученого, його діяльність на чолі УНР, “цього своєрідного революційного парламенту, яким він керував із великим вмінням упродовж 1917 і початку 1918 року, проводячи Україну черезчотири Універсали від автономії до повної незалежності, проголошеної 22 січня 1918 року”¹³. При кінці березня він емігрував до Західної Європи, проживав у Парижі, Женеві, Берліні та Празі, а далі зупинився у Відні, присвятивши себе науковим розвідкам і політичній діяльності. У Відні 1919 р. заснував Український соціологічний інститут, який згодом перенесли до Праги; там учений і друкував деякі свої наукові праці.

¹⁰ Arkady Joukovsky, “Mykhailo Hrouchevsky (1866–1934),” *Anthologie de la littérature ukrainienne du Xe au XXe siècle* (Paris, Kyiv, 2004), 1091–1092.

¹¹ Ibid, 1092.

¹² Ibid.

¹³ Joukovsky, “Mykhailo Hrouchevsky (1866–1934),” 1092.

Повернувшись у березні 1924 р. до України з надією провадити інтенсивну наукову роботу, М. Грушевський стає однією із найпомітніших постатей Академії наук, яку реорганізує, впроваджуючи нові структури у галузь історичних досліджень та викладання. Інститути історичних досліджень ініційовані ученим друкували під його керівництвом низку журналів і монографій, а журнал “Україна” стає авторитетним органом українських студій. “Одночасно із такою видавничою діяльністю, – зазначив А. Жуковський, – він продовжував працювати над своїми двома капітальними працями – “Історія України-Руси” та “Історія української літератури””¹⁴.

“...більшовицька система не могла довго миритися з незалежною наукою. Починаючи з 1929 року, під приводом приналежності до “Спілки визволення України”, організації вигаданої ГПУ, були арештовані співробітники М. Грушевського, інститути і публікації, якими він керував, закриті, а його самого змусили у березні 1931 р. виїхати у вигнання до Москви. Там, у складних обставинах, він продовжував свої пошуки, посвятивши своє дослідження українській історіографії XVII–XVIII ст. Його праці з’явилися у періодичних виданнях АН СРСР; 1929 р. він став її членом”¹⁵.

Завершальний абзац Переднього слова був присвячений останнім рокам життя і діяльності видатного ученого: “Погані умови вигнання і постійні переслідування ускладнили стан його здоров’я. Він помер 24 листопада 1934 року при сумнівних обставинах у Кисловодську на Кавказі. Та все ж дістав право на національний похорон, був похований на Байковому кладовищі у Києві. Його твори, що зазнали суворой критики вже за життя ученого, згодом були заборонені оскільки їх вважали шкідливими для радянського режиму. Грушевський і його твори були реабілітовані із здобуттям Україною незалежності”¹⁶.

Виклад цього матеріалу А. Жуковський доповнював бібліографією із майже 15 позицій, серед яких учений згадував праці Д. Багалія, учених І. Фізера, Л. Винара, статтю французького славіста А. Мазона, надруковану 1935 р. у журналі “Le Monde Slave” як посмертну згадку про ученого. А. Жуковський подав і свою французькомовну працю “Mykhailo Hrouchevskyi. Sa vie et son oeuvre. Paris, 1997”, а також праці сучасних істориків – Б. Грановського, П. Соханя та ін.

Презентацію життя і творчості М. Грушевського літературознавець ілюстрував уривками із Переднього слова ученого до “Anthologie de la littérature ukrainienne...” видання 1921 р., подавши невелике пояснення тих проблем, які порушував М. Грушевський у своїй пізнішій п’ятитомовій праці “Історія української літератури” (1927) та згаданій “Антології...”. “У своєму аналізі історії української літератури, – зазначав А. Жуковський, – він підкреслює спадковість літературного розвитку і сталість традицій, починаючи від

¹⁴Joukovsky, “Mykhailo Hrouchevsky (1866–1934),” 1093.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid, 1093.

княжих часів, переходячи через Відродження козацької епохи, аж до появи сучасної класичної літератури XIX століття. Однак, у цій студії Грушевського історик переважає спеціаліста-літературознавця”¹⁷.

Викладений у цій статті матеріал про відгомін французької антології М. Грушевського у французькомовному просторі – це одна із сторінок присутності видатного вченого-історика і літературознавця у європейській культурі. Безперечний інтерес становлять і такі праці як пропам’ятна стаття А. Мазона зі славистичного журналу “Le Monde Slave” (т. 12, № 1–2, 1935) та французькомовна студія А. Жуковського “Mykhailo Hrushevskyi. Sa vie et son oeuvre. Paris, 1997”, які варто внести у науковий обіг. Цікавим є і переклад “Іродіади”, надрукований “Українсько-руською видавничою спілкою” у Львові у його порівняльному дослідженні із перекладом цього твору Г. Флобера, що з’явився 1987 р.

MYKHAILO HRUSHEVSKY AND HIS FRANCOPHONIC “ANTHOLOGIE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE” (1921) IN BELGIAN AND FRENCH PUBLICATIONS OF THE 20th AND 21th CENTURIES

Yarema KRAVETS’

The Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of World Literature,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

Mykhailo Hrushevsky’s presence in French culture dates back to the beginning of the 20th century (a course of lectures in Paris, a review of É. Verhaeren’s drama, a 1912 Paris edition, etc.). Scholar’s most outstanding work in the context of Ukrainian-Francophone literary relations is his “Anthologie de la littérature ukrainienne” (1921), which helped Francophone researchers learn about the literary heritage of Ukraine from ancient times to the 19th century. Materials from the edition of Ukrainian Sociological Institute were partly used in 1928 by the editorship of the Belgian-French magazine “La Nerve”, being completed by some other samples of Ukrainian literature of the second half of the 19th century and the first two decades of the 20th century. Two excerpts from Mykhailo Hrushevsky’s edition (“Galician-Volhynian Chronicle” (fragment) and “Praise to St. Volodymyr”) were reprinted in Vol. 4a (1993) by the compilers of Belgian encyclopaedia “Patrimoine littéraire européen” (12 volumes). A separate chapter about Mykhailo Hrushevsky and an excerpt from his foreword to the “Anthologie...” were included into Sarcelles anthology of Ukrainian literature (2004) by literary scholar Arkady Zhukovsky.

РОЗШИРИТИ ДО 3 ТИС. ЗНАКІВ

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Francophonic “Anthologie de la littérature ukrainienne” (1921), reprints of fragments from “La Nerve” (1928), Belgian anthology in 12 volumes, Sarcelles anthology of Ukrainian literature of the 11th–20th centuries, Arkady Zhukovsky.

¹⁷ Joukovsky, “Mykhailo Hrushevsky (1866–1934),” 1095.

REFERENCES

- Joukovsky, Arkady. "Mykhailo Hrouchevsky (1866–1934)." *Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle*. Paris, Kyiv, 2004. 1091–1100. (in French).
- Kravets, Yarema. "Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX-e siècle (Paris-Genève-Prague, 1921) za redaktsiieiu M. Hrushevskoho v konteksti ukraïnoznachykh studii 20-30-kh rokiv XX st. u frankomovnykh krainakh." *Mykhailo Hrushevskyyi i Zakhidna Ukraina. Dopovidi y povidomlennia naukovoï konferentsii (m. Lviv, 26–28 zhovtnia 1994 r.). Do 100-richchia vid pochatku diïalnosti M. Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti*. Lviv, ????. 206–209. (in Ukrainian and French).
- La Nervie. Revue illustrée d'arts et de lettres* 4/5 (1928). (in French).
- Literaturno-naukovyi vistnyk* 44, kn. 10 (1908). (in Ukrainian).
- Meillet, Antoine. "Avant-propos." *Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX-e siècle*. Avec un avant-propos de M. A. Meillet, professeur au Collège de France. Paris, Genève, Prague, 1921. (in French).
- S. R., "Frantsuzka presa pro ukrainskyi period Les Annales des nationalités. Bulletin de l'Union des Nationalités / Numéros consacrés à l'étude de l'Ukraine, ch. 3–4." *Literaturno-naukovyi vistnyk* 5 (1913). (in Ukrainian and French).
- Tisserand, Roger. *La vie d'un peuple. L'Ukraine*. Préface de René Pinon. Paris: G.-P. Maisonneuve, 1933. (in French).

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2016 р.

Прийнята до друку